

Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

Tárgy: Belső-ázsiai és koreai sámánizmus és népvallás

Oktató: Birtalan Ágnes

Szakrális kommunikáció a rítusokban

Készítette:

Juhász Ágnes

JUASACB.ELTE

Kommunikáció és médiatudomány (MA)

2011-01-24

1. Bevezetés

A sámánizmus, mint a természeti népek életformáját megalapozó hiedelemvilág mintegy százezer éves múlttal rendelkezik. A szibériai gyökerű sámánizmus különböző formái három kontinensen – Ázsiában, Amerikában és Ausztráliában – is fellelhetők, ezen kívül pedig számos tételes vallás alapját képezik (a kereszténység elterjedése előtt hazánk vallási szerkezetére is erős hatást gyakorolt).¹

A sámánizmus szerteágazó hiedelemvilággal rendelkezik, s emiatt a természetfölötti lényekkel, a szellemvilággal való kommunikáció módja is az egyes tájegységeknek és népcsoportoknak megfelelően változhat. Ennek a szövevényes és bonyolult, megnyilatkozási formáiban változó őskultusznak a bemutatása a téma aprólékos ismeretét igényli, s terjedelem tekintetében is túlmutat egy szemináriumi dolgozat keretein. Tanulmányom célja – a teljesség igénye nélkül – azoknak a szakrális kommunikációs jelenségeknek a bemutatása, melyek a sámánizmus rituális aktaiban fellelhetők. Dolgozatomat elsősorban Diószegi Vilmos megfigyeléseire alapozom, így a sámánizmus kapcsán pedig elsősorban szibériai jellegzetességeket tárok fel.

A sámánizmussal kapcsolatos vizsgálódások megoszlanak abban a tekintetben, hogy a természeti népek szellemlényekkel való kapcsolattartása vallásnak minősül-e. Bár a sámán kultusz eredetileg nem tartalmaz írott vallási emlékeket, s a hagyományos értelemben vett Isten-felfogás is más módon (szellemlényekre és természeti erőkre vonatkoztatva) nyilvánul meg, még sem tartom szükségesnek a vallás terminustól való elhatárolódást. Hiszen a vallási élet alapvető jellemzői - a közösségre jellemző kollektivitás, a felsőbb erőkben való hit, a mítoszok, illetve rítusok – a sámánizmus hiedelemvilágában is fellelhetők.

Dolgozatom első felében szükségesnek tartom – a fogalmi keretek tisztázása végett – a témával kapcsolatos alaptézisek bemutatását. Ezt követően pedig a szakrális kommunikáció azon aktusait szeretném rendszerezni, melyek a sámánizmus rítusaiban fellelhetők.

2. Elméleti háttér

2.1. Vallás

A vallás kifejezés definiálása az egyes kutatók szemszögéből nézve eltérő és változatos elemeket ötvöz. Diószegi Vilmos a következőképp ragadta meg a jelenséget: *„Az embernek azt a kulturális tevékenységét, amelynek során a természet és a társadalom objektív erőihez*

¹ Horváthné Schmidt I.: *A sámánisztikus világgép alapszimbólumai*. Terebess Ázsia E-Tár

*való személyes viszonyát, a külső világot igyekszik meghatározni, az ismeretlen erőket tükröző fantasztikus képzetek alapján, vallás néven szokták összefoglalni.*²

A vallás meghatározása kapcsán ugyanakkor fontos a három legfőbb összetevőt kiemelni: ezek a hit, a mítoszok, illetve a rítusok. Minden vallásnak tartalmaznia kell a hitet a természetfeletti, illetve szellemi lényekben vagy erőkben (ide tartozhatnak az ősök szellemei is). Mindemellett az adott vallási közösségnek rendelkeznie kell mítoszokkal is. Ezek olyan történetek, melyek a természetfeletti lények és erők múltban történt cselekedeteit mesélik el. A vallás részét képezik a szellemi lények befolyásolására irányuló minták, vagyis rítusok is.³

Lovász Irén vallásdefinícióját a hívők illetve a „*nem vertifikálható, nem falszifikálható*” lények közti kölcsönös kapcsolatra alapozza. Ugyanakkor kitér azokra az attitűdökre, érzelmekre, viselkedési mintákra és társadalmi szervezetekre is, mely a természetfeletti való hit által jönnek létre, s mintegy modellként szolgálnak a kulturális együttélés során.⁴ A vallás tehát egy kölcsönös kommunikációs aktusként értelmezhető, amely által a természetfeletti lények és erők kapcsolatba léphetnek a hívőkkel, befolyást gyakorolhatnak sorsuk felett. Ugyanakkor a vallási közösség tagjai is képesek a transzcendenst befolyásolni, bizonyos, meghatározott és rögzített szertartások, rituális cselekedetek révén.

2.2. Szakrális kommunikáció

Az adott vallási közösségek rendelkeznek olyan szimbolizációs eszközökkel, melyek által képesek a transzcendenssel kapcsolatba kerülni, illetve ezeket az élményeiket egymással megosztani. Ezek az eszközök egyben a természetfölötti erők mutatkozásának kereteit is jelentik. Fontos kitérni arra is, hogy ezek a minták kulturálisan meghatározott létezők, melyek az adott közösség hagyományaiban gyökereznek, s a mítoszok által (írott vagy szóbeli formában) örökíthetők nemzedékről nemzedékre.⁵

A szakrális kommunikáció kifejezés tehát azokat a kommunikációs aktusokat foglalja magában, melyekkel az ember kapcsolatba lép a természetfeletti lényekkel és erőkkel. Ez mindig egy közösségen belül megy végbe, és speciális társadalmi szabályrendszer irányítja.⁶

A szakrális kommunikáció nem redukálható verbális hordozóeszközökre, hiszen a nem verbális csatornákon is léteznek transzcendensre irányuló kommunikatív aktusok (a verbális-

² Diószegi V. (1998). *Samanizmus*. Terebess Kiadó, Budapest.

³ Lázár I. (2008). *Ember és társadalom vallási antropológiai perspektívából*. Egyetemi előadások kommunikáció szakos hallgatónak. 2008. tavaszi félév. KRE, BTK, Budapest.

⁴ Lovász I. (2002). *Szakrális kommunikáció*. Európai Folklór Intézet, Budapest.

⁵ Korpics M. & P. Szilczl D. (2007). *Szakrális kommunikáció*. Typotex, Budapest.

⁶ Lovász I. (2002). *Szakrális kommunikáció*. Európai Folklór Intézet, Budapest.

nem verbális szakrális kommunikációval dolgozatom második felében bővebben foglalkozom).⁷

2.3. Rítusok

A rítusok szertartással szervezett vallási tevékenységek. Ezek a kommunikációs aktusok adott és meghatározott térben és időben mennek végbe, ugyanakkor a fizikai világ eseményeit szimbolikus síkra emelik. A rítus olyan kulturális kódként értelmezhető, melyben a közösségi gyakorlat szabályi és formái testesülnek meg.⁸ A rítusoknak sztereotípek, hiszen a beszéd és a mozgás meghatározott mintáján, s előzetesen megadott eseménysorozatokon alapulnak (ezeket többnyire ugyanúgy jelenítene meg minden szertartáson).

A rítusok esetében a verbális illetve nem verbális kommunikációs síkok összeolvadása figyelhető meg. Ezt Leach a következőképp fogalmazza meg: „*Nem úgy van, hogy a szó és a rítus két különböző dolog. A szavak kimondása önmagában rítus.*”⁹ A rítusok egyes szóbeli megnyilatkozásai az austini értelemben performatívnak tekinthetők, tehát bizonyos feltételek illetve szabályok szerinti kimondásuk önmagában véve is cselekedetnek számít (például a keresztesítés, házasságkötés is ilyen beszédaktusnak számít).¹⁰

A rítusok – az általuk betöltött szerepkör alapján – kétfélék lehetnek. Egyrészt az emberi élet fontosabb állomásait kiemelő szertartások, melyek jelzésértékűek (ide tartoznak például a beavatási, illetve temetési szertartások). Másrészt fontos azokról a rituálékról is említést tenni, melyek a hétköznapi életben töltenek be jelentős szerepet, s alkalmazásuk is szükségszerűséget feltételez (ide sorolnám a természeti népek vadászatához kapcsolódó, valamint a gyógyító rítusokat is).

A sámánizmus hiedelemvilágának fontos rítusai közt meg kell említeni a gyógyító, jósló, halottkísérő, vadászattal kapcsolatos illetve áldozati rítusokat. Ugyanakkor ugyanilyen lényeges szertartásként van jelen a közösség életében a sámán beavatási – avagy temetési szertartása, az egyes eszközök szellemi erőknek való bemutatása is (például a dob „beavató” szertartása).

⁷ Korpics M. & P. Szilczl D. (2007). *Szagrális kommunikáció*. Typotex, Budapest.

⁸ Lázár I. (2008). *Ember és társadalom vallási antropológiai perspektívából*. Egyetemi előadások kommunikáció szakos hallgatóknak. 2008. tavaszi félév. KRE, BTK, Budapest.

⁹ Leach id. Lovász I. (2002). *Szagrális kommunikáció*. Európai Folklor Intézet, Budapest.

¹⁰ Farkas K. & Kelemen J. (2002). *Nyelvfilozófia*. Áron Kiadó, Budapest

3. A sámánizmus szakrális kommunikációs aktusai

A következőkben a sámánizmus rítusaiban fellelhető szakrális kommunikatív aktusokat szeretném bemutatni, illetve rendszerezni. Ugyanakkor fontosnak tartom leszögezni, hogy ez a csoportosítás – illetve felosztás – csupán egyetlen szempont, illetve meglátás alapján készült. A témával kapcsolatos információk, empirikus tapasztalatok és kutatások gazdagsága sokkal átfogóbb elemzést is lehetővé tesz. Tanulmányom tehát egy nagyobb kutatásnak csupán egy részletét, illetve töredékét képezheti.

Dolgozatom alapját a kommunikációs csatornák Buda Béla által készített felosztása adja (a jelenséggel kapcsolatban hasonló felosztást Lovász Irén is készített). Így a rítusokban fellelhető szakrális motívumot mind a verbális, mind pedig a nem verbális kommunikációs csatornákon vizsgálom.¹¹

3.1. A szakrális kommunikáció verbális csatornája

A tételes vallások szakrális kommunikációjának legjellemzőbb aktusa az ima (a sámánizmusban nem ez a legjellemzőbb műfaj). Az imaszövegek jellege és szándéka alapján tipologizálva az ima célja lehet kérelem, segítségül hívás, köszönetnyilvánítás, felajánlás, esdeklés, könyörgés közbenjárásért, hitvallás, vallomás, bűnbánat, vezeklés, áldás.¹² A sámánizmus rítusaiban ezek közül a közösségi célt szolgáló aspektusok figyelhetők meg. Ennek oka, hogy a sámán az egyedüli közvetítő személy az emberek, illetve a szellemvilág közt. Tehát az egyéni vallásgyakorlás – szemben például a keresztyénységgel – ezekben a közösségekben nem jellemző.

Az ima mellett verbális kommunikatív aktusként értelmezhetők többek közt a rítusokat kísérő énekek is, amennyiben csupán ezek tartalmára fókuszálunk. A sámán a „szellem szócsöve”, tehát ő közvetíti a természetfeletti erők akaratát, kívánságát az emberek felé.¹³ Így tehát a rítusok során is folyamatos kapcsolatot tart fenn a fizikai illetve a szellemi világgal is. Azokat a megnyilatkozásokat, melyek kapcsán a sámán a szertartás során a közösséghez szól, utasítja valami megtételére segítőjét, illetve a rítuson résztvevőket, szintén szakrális kommunikációnak lehet értelmezni.

¹¹ Buda B. (1986). *A közvetlen emberi kommunikáció szabályszerűségei*. Animula Kiadó, Budapest.

¹² Lovász I. (2002). *Szakrális kommunikáció*. Európai Folklór Intézet, Budapest.

¹³ Diószegi V. (1998). *Samanizmus*. Terebess Kiadó, Budapest.

3.2. A szakrális kommunikáció nem verbális csatornáit

3.2.1. Mimikai kommunikáció

A mimikai kommunikáció során a jelzéseket a szem, illetve száj körüli izmok mozgása hozza létre. A rítusokban mimikai kommunikációs aktusról elsősorban a transzállapot kapcsán lehet beszélni. A mimikai kommunikációs csatorna működése részben formalizált, hiszen az adott közösség számára jelzésértékű a sámán arcmozgása. Többek közt ezekből a jelekből tudnak következtetni arra, hogy a sámán a szertartás mely stádiumát végzi (tehát például más az arckifejezése, mikor megszállja, vagy elhagyja testét a szellemlény, amikor az alsó- vagy felső világban jár stb.). Bizonyos népcsoportoknál fontos aktus a sámán „ásítása”, tehát az a pillanat, mikor magába fogadja a szellemlényt.

A mimikai kommunikáció hiánya is jelzésértékkel bír. Az extázis végső fokán ugyanis a sámán életjelek nélkül a talajra zuhan. A halottakhoz hasonló megmerevedett arckifejezésnek is jelentésközvetítő szerepköre van.¹⁴

3.2.2. Kommunikáció a tekintet révén

A tekintet a mimika szerves részének tekinthető, ugyanakkor mégis különálló kommunikációs hordozóeszköznek szokás tekinteni. Ezen a kommunikációs csatornán elsősorban a tekintet irányának, tartalmának illetve időtartamának van jelentősége.¹⁵

Az rítusokban a tekintetkommunikáció a közösség tagjaival való kapcsolattartás fontos részét képezi. A sámán tekintete által közvetítheti például azt, hogy éppen a fizikai világban (tehát saját testi valójában) van jelen. Az áldozatok alkalmával az értékek oltárra helyezése során is

fontos szerepet játszik a tekintet iránya, csakúgy, mint a lakhelyeken elhelyezett ongonok felé irányuló tisztelettelés esetében.

3.2.3. Vokális kommunikáció

¹⁴ Diószegi V. (1998). *Samanizmus*. Terebess Kiadó, Budapest.

¹⁵ Buda B. (1986). *A közvetlen emberi kommunikáció szabályszerűségei*. Animula Kiadó. Budapest.

A hangnak, valamint a beszéd egyes formai sajátosságainak érzelmet, viszonyulást kifejező funkciója van. A vokális kommunikáció jól tükrözi a belső feszültséget, izgalmat.

A vokális kommunikációnak kiemelten fontos szerepe van a rítusokban, hiszen a sámán dobolás, éneklés és kurjongatás révén jut el a teljes extázis állapotáig. A ritmus, a köpenyen elhelyezett fémfüggők csörgése mind hozzájárul a tömegszuggesztióhoz. A vadállatok hangjának utánzása, a morgás, fogcsikorgatás, víjjogás, üvöltés is ezen kommunikációs csatornán megy végbe.

A hangerőnek is fontos kommunikációs szerepe van. Az extázis felső foka előtt a zene, dob felhangosul, majd a tetőponton – amikor a sámán a talajra zuhan– átveszi helyét a csönd, tehát a hang teljes hiánya (mely önmagában véve is jelzésértékű). Majd a sámán, a halálból visszatérve ismét erősödni kezd, így a suttogás, dadogás fázisait végigjárva esetleg ismét hangos dobolásba, éneklésbe kezd.

3.2.4. Mozgásos kommunikációs csatornák

A mozgásos kommunikációs csatornák közé soroljuk a gesztusokat, mely a fej, a karok, illetve kezek mozgását foglalja magában. A sámán által végrehajtott rituáléban gesztuskommunikáció a „révülés” állapota felé közeledve a kézremegés, illetve a vállrángatózás. A jóslás egyes aktusában is megfigyelhető a kézmozgás jelentősége, hiszen a sámán dobverőjét a résztvevők közé dobva következtet a jövő eseményeire. A tea széthintése, valamint a háj tűzbe dobása – a szellemek tiszteletére - is ilyesfajta aktus.¹⁶

A posztuláris – tehát testtartás révén végbemenő – kommunikáció is fontos szerepet

játszik a rítusokban. A sámán a hosszú ideig tartó szertartás során folyamatosan változtatja testtartását, állandóan mozgásban van. A különböző táncelemek, az ülő pozíció, az abból való felugrás, az álló testtartás, az „élettelen” eldőlés is fontos kommunikációs jelzés.¹⁷ Egyrészt informatív jellegű, hiszen a közösség tagjai mindig pontosan tudják, mely szakaszokon megy keresztül a sámán a kívánt cél elérése során. Másrészt fokozza a látványt, valamint segít a résztvevőknek abban, hogy könnyebben átélhessék a rituálét, s így maguk is részesévé

váljanak a szertartásnak.

¹⁶ Diószegi V. (1960). *Sámánok nyomában Szibéria földjén*. Magvető Könyvkiadó, Budapest.

¹⁷ Diószegi V. (1998). *Samanizmus*. Terebess Kiadó, Budapest.

A térközsabályozás kommunikációs jelentősége megfigyelhető például a szertartás helyszínének, illetve a résztvevők elhelyezkedésének szabályozottságán. A szertartást a sámán általában a sátorban végzi, a tűz körül. A rítuson részt vevők a sátor fala mentén helyezkednek el. A nyári oltárok a szabadban helyezkednek el, szalagokkal díszített fákkal övezve.¹⁸

A kinezikus kommunikáció kategóriája magában foglalja az összes olyan mozgásos aktust, mely a szertartás során valamiképp jelzésértékkel bír, illetve üzenetet közvetít. A sámán rituális tánca is kinezikus kommunikációként értelmezhető. A szabályos sorrendben egymásra következő mozgásos aktusok – a testtatás változtatásának meghatározott időrendi folyamata – is értelmezhető ennek a csatornának a jelzéseként.

Érintés révén végbemenő kommunikáció figyelhető meg például a gyógyító szertartásokban. A sámán közvetlen kapcsolatban van a beteggel, megérintheti, esetenként megrázhatja őt. Érdekes, ugyanakkor ritka jelenség a beteg testrészt vérral való bekenése (a vérszaggal próbálja a sámán kicsalogatni a betegség szellemét), majd pedig lenyálása. A rituális tárgyak tiszteletben tartása, ezek megérintése is jelentést közvetít.

3.3. Kulturális szignálok

A kulturális szignálok kategóriába soroltam a sámán tárgyi világát, beleértve az öltözetet,

a fontosabb kiegészítőket, valamint a rítusok során használt kellékeket is. „A sámánkodáshoz szükséges tárgyak eredeti feladata a hatáskeltés, a szuggesztív hatás fokozása. A sámán megjelenésének különösnek, megdöbbentőnek, esetleg félelmetesnek kell lennie, meg kell mozgatnia közönségének fantáziáját és hozzá kell járulnia a szertartás társadalmi és etnikai funkciójának betöltéséhez.”¹⁹

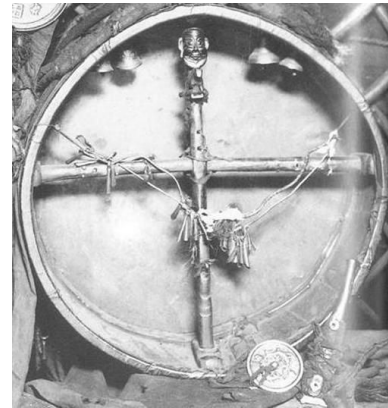
A sámán köpenyének többféle változata ismert, tehát közösségenként, illetve tájegységenként változó lehet mind az elkészítés módja, mind a köpeny anyaga. A díszítés is nagyon fontos szereppel bír: a szimbolikus, mitikus ábrák mellett csengők, tükrök, szalagok is találhatóak rajta. A köpenyen szereplő motívumok állati, valamint emberi testrészeket, többnyire csontokat ábrázolnak (ezzel is utalva a fölös csont meghatározó szerepére).

¹⁸ Diószegi V. (1960). *Sámánok nyomában Szibéria földjén*. Magvető Könyvkiadó, Budapest.

¹⁹ Diószegi V. (1998). *Samanizmus*. Terebess Kiadó, Budapest. 66-67.o.

Az öltözet részét képezi az álarc is. Manapság a hagyományos maszk már kevésbé kedvelt darabja a sámán rituáléjának, helyét az úgynevezett fejviselet vette át. Ennek három típusa ismert: a homlokszalag, a korona illetve a sapka.

A sámán egyik legfontosabb kelléke a dob. A díszítés legfontosabb mintái közt szerepelnek a hármas osztatú világkép motívumai. *„A sámándobot a nemzetségi sámánős írja elő a sámánnak. Vagyis meghatározza, hogy milyen nagy legyen, kávája milyen fából készüljön, milyen állat bőrére kell ráfeszíteni, a bőrre kerülő rajzokat is a sámánős szabja meg.”*²⁰A dobnak két főbb szerepe van: egyrészt ennek a segítségével idézi meg a sámán a szellemeket, másrészt a

hátas (tehát a ló) szerepét is betölti, melynek hátán utazik a sámán a világok között. A fiatal sámán, a beavatás szertartása előtt nem használ dobot, bottal helyettesíti ezt az eszközt.

4. Összegzés

A természeti népek körében fennmaradt sámánizmus gazdag hiedelemvilággal rendelkezik. A természetfeletti lényekkel illetve erővel való kapcsolattartás – a tételes vallásokhoz hasonlóan - ezekben a közösségekben is fontos szerepet játszik, csakúgy, mint a transzcendens befolyásolására irányuló rituálék is. A szakrális kommunikáció jelensége nem csupán verbális úton, hanem nonverbális csatornákon, kulturális szignálok révén is megvalósul.

A sámánizmus világa – az ősoktól hagyományozott, többnyire íratlan formájú– mítoszokban gazdag, egyedi motívumokkal rendelkező világot tár elénk. Mindezt a hiedelemvilágot veszélyezteti az anyagi haszon reményében, pusztán látványelemeket ötvöző „ál-sámánok” tevékenysége.

²⁰ Diószegi V. (1960). *Sámánok nyomában Szibéria földjén*. Magvető Könyvkiadó, Budapest. 56. o.

Bibliográfia

Buda B. (1986). *A közvetlen emberi kommunikáció szabályszerűségei*. Animula Kiadó, Budapest.

Diószegi V. (1998). *Samanizmus*. Terebess Kiadó, Budapest.

Diószegi V. (1960). *Sámánok nyomában Szibéria földjén*. Magvető Könyvkiadó, Budapest.

Farkas K. & Kelemen J. (2002). *Nyelvfilozófia*. Áron Kiadó, Budapest.

Horváthné Schmidt I: *A sámánisztikus világkép alapszimbólumai*. Terebess Ázsia E-Tár
<http://terebess.hu/keletkultinfo/samankep.html>
Letöltve: 2010. 01. 21.

Lázár I. (2008). *Ember és társadalom vallási antropológiai perspektívából*. Egyetemi előadások kommunikáció szakos hallgatóknak. 2008. tavaszi félév. KRE, BTK, Budapest.

Korpics M. & P. Szilczl D. (2007). *Szagrális kommunikáció*. Typotex, Budapest.

Lovász I. (2002). *Szagrális kommunikáció*. Európai Folklór Intézet, Budapest.

Fényképek forrása: Birtalan Á. (2010). Belső-ázsiai és koreai sámánizmus és népvallás. Egyetemi előadások. 2010. őszi félév. ELTE, BTK, Budapest.